

ZEYNƏB QULİYEVƏ

AZƏRBAYCANDA MUZEY ARXEOLÖGİYASININ FORMALAŞMASINDA
HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Məqalədə ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan elminə və mədəniyyətinə göstərdiyi qayğı müeyzələr əmsalında işqandırılmışdır. Bu muzeylərdən bəzisi Azərbaycanda muzey arxeologiyası sahəsinin formalaşdırılması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. AMEA Naxçıvan Bölməsinin Arxeologiya və Etnoqrafiya Muzeyi bu diyarda muzey arxeologiyasının formalaşmasına töhfə verə biləcək Aparılan araşdırmalar nəticəsində muzeyin fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edilmiş, həmçinin qarşıda duran problemlərlə bağlı təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan muzeyləri, Arxeologiya və Etnoqrafiya Muzeyi, muzey arxeologiyası.

Giriş. “Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 29 sentyabr tarixli 3494 nömrəli Sərəncamı dövlətini parçalanmaqdan xilas etmiş bir fədakar tarixi şəxsiyyətə verilən layiqli qiymət olaraq, geniş ictimaiyyət tərəfindən yüksək əhval ruhiyyə ilə qarşılanmışdır. Xalqın qəlbində taxt qurmuş bu böyük şəxsiyyətin müstəqilliyimizin saxlanması və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün, o cümlədən milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması üçün həyata keçirdiyi tədbirlər hər zaman minnətdarlıqla xatırlanır [7]. Belə tədbirlər tək hərbi sahə ilə məhdudlaşmayıb, iqtisadiyyat, elm və mədəniyyətin bir çox sahələrini əhatə etmişdir. Bu sahələrdən biri muzeylərin yaradılması ilə bağlı olmuşdur. Ümummilli lider muzeylərin tarixdəki rolunu yüksək qiymətləndirərək deyirdi: “Milli ənənələrimizin nə qədər dəyərli olduğunu dünyaya gələn yeni nəsillərə çatdırmaq və onları bu ənənələr əsasında tərbiyə etmək üçün muzeylər lazımdır”. Bu fikir onun Azərbaycanda hakimiyyətdə olduğu 1969-1982, 1993-2003-cü illərdə yeni muzeylərin yaradılması, onların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, hər cür dövlət qayğısı ilə əhatə olunması haqqında bir çox əhəmiyyətli qərarlar, sərəncamlar imzalaması ilə reallaşdırılmışdır. 1997-ci ildə Naxçıvan Dövlət Xalça Muzeyinin, 1998-ci ildə C.Məmmədquluzadənin ev muzeyinin, 2000-ci ildə “Xatirə” Muzeyinin, 2001-ci ildə Sədərək rayon Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyinin, 2002-ci ildə Naxçıvan şəhərində B.Kəngərli Muzeyinin, Əcəmi seyrəngahında Açıq Səma Altında Muzeyin açılması [9, s. 256] Azərbaycanın mərkəz rayonları ilə bərabər sərhəd bölgələrində də bu sahəyə göstərilən dövlət qayğısının bariz nümunələrindən olmuşdur. Bu muzeylər profilinə görə tarix muzeyləri, incəsənət muzeyləri, ədəbiyyat muzeyləri, tarixi şəxsiyyətlərin ev muzeyləri kimi fərqli sahələri əhatə etməklə fəaliyyət göstərir [5, s. 301]. Tarix profilli muzeylər özünəməxsus tədqiqat və təbliğat istiqaməti ilə fərqlənmişdir. Onlar xalqımızın tarixi keçmişini maddi və mənəvi dəyərlərin sintezi halında təqdim edir. Ümummilli lider məhz bu dəyərin əhəmiyyətini vurğulayaraq deyirdi: “Xalqı həmişə mənəviyyat birləşdirmişdir. Çünki başqa əsaslara nisbətən mənəvi əsaslar daha üstündür” [4, s. 11]. Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə milli dəyərlərimiz olan xalça, qədim qızıl, gümüş, mis əşyaların xaricə daşınması kimi təhlükəli prosesin qarşısı alındı [3, s. 199]. Bu dəyərlər muzeylərin əvəzolunmaz eksponatlarına çevrildi. Mədəni irsin qorunmasında ümummilli liderin imzasıyla “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında” 1998-ci il 10 aprel tarixli və “arxeoloji irsin qorunması haqqında” Avropa Konvensiyasına Azərbaycan Respublikasının qoşulması barədə” 1999-cu il 20 oktyabr tarixli Respublika Qanunları qəbul edilmişdir [10, s. 5]. Bundan sonra arxeoloji tədqiqatlar geniş vüsət almışdır. Ənənəvi olaraq, belə tədqiqatlar elm-tədqiqat müəssisələri tərəfindən həyata keçirilir və əldə edilən tapıntılar fərqli muzeylərə verilir. Lakin dünya təcrübəsi muzeylərin saxlanma və təbliğat funksiyalarına tədqiqat profilini də əlavə etməklə məcrasını genişləndirməyin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Bu amil muzey arxeologiyası sahəsinin formalaşdırılmasını zərurətə çevirmişdir.

Azərbaycanda muzey arxeologiyasının formalaşması. Arxeoloji irsin araşdırılmasının genişlənməsi muzey arxeologiyası sahəsinin formalaşmasına da stimula vermişdir. Bu, xüsusi bir elm sahəsi olub muzeylərin tək saxlama yerləri deyil, eyni zamanda elmi-tədqiqat məkanı olduğunu ehtiva edir. Bu proses muzey əməkdaşlarının bilavasitə arxeoloji qazıntılarda iştirakını, tapılan artefaktları işlə-

məsini, elmi dövriyyəyə daxil etməsini zəruri edir. Muzey arxeologiyası da muzey təsisatlarının elmi-tədqiqat fəaliyyətini, arxeoloji qazıntılarda iştirakını, tapıntıların laborator-kameral təsvirini aparmağı, həmçinin onları elmi dövriyyəyə buraxmağı özündə əks etdirir [11]. Bu da muzey əməkdaşlarının tədqiqatçılıq bacarığını aktivləşdirməyə xidmət edir. Bir çox ölkələrdə bu sahə hələ ötən əsrin əvvəllərində ortaya çıxmışdır [12, c. 343-350].

Azərbaycanda bu sahənin formalaşmasında ilk təşəbbüs Azərbaycan Tarixi Muzeyi tərəfindən göstərilmişdir. Bu məqsədlə muzey 1921-ci ilin iyun ayında Şirvanşahlar sarayına ilk arxeoloji kəşfiyyat səfərini, elə həmin ayda Gəncə qəzasına ilk arxeoloji qazıntı səfərini rəsmən təşkil etmişdir [13, s. 61]. 1922-23, 1926-28-ci illərdə davam etdirilən tədqiqatlar Azərbaycanda muzey arxeologiyasının ayrıca bir elmi-tədqiqat sahəsi kimi davamlı fəaliyyətini göstərirdi. Beləliklə, bu elm və mədəniyyət məbədi yarandığı gündən Azərbaycanın maddi mədəni, o cümlədən arxeoloji irsinin öyrənilməsi, qorunması və təbliği işində mühüm rol oynamışdır [8, s. 31]. Onun apardığı tədqiqatlar muzeyin Arxeoloji fondunu zənginləşdirmişdir. Elmi-tədqiqat institutları nəzdində yaradılmış bəzi muzeylərin də bu sahədə xidmətləri istisna deyil. Bu mənada AMEA tərkibində olan arxeologiya və etnoqrafiya muzeyləri diqqətə layiqdir. Bu məqalədə qarşıya qoyulan əsas məqsədlərdən biri də onlardan birinin fəaliyyətinə muzey arxeologiyası kontekstində nəzər salmaqdan ibarətdir.

AMEA NB Arxeologiya və Etnoqrafiya Muzeyi və bölgədə muzey arxeologiyasının inkişaf perspektivləri. Azərbaycan Respublikasında ayrıca olaraq arxeologiya və etnoqrafiya sahəsi üzrə təşkil olunmuş 3 muzeydən biri, muxtar respublikada isə bu sahədə yeganə olan Arxeologiya və Etnoqrafiya Muzeyi AMEA Naxçıvan Bölməsi Rəyasət Heyətinin 10 iyun 2008-ci il tarixli 03 nömrəli Sərəncamı ilə təşkil olunmuşdur [1, s. 4]. Muzeyin təşkili Heydər Əliyevin 2002-ci ildə Naxçıvan Bölməsinin açılışı zamanı buradakı alimlərin qarşısına qoyulan prioritet məsələlərin həllinə yönəlmiş addımlardan biri olaraq da xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Muzeyin fondunu I Kəltəpa, Ovçularətəpəsi, Maxta, Ərəb-yengicə, Qız qala, Oğlanqala kimi onlarla abidədən aşkar olunmuş arxeoloji materiallar və etnoqrafik materiallar təşkil edir. Onların toplanması və sistemləşdirilməsi AMEA-nın müxbir üzvləri V.B. Baxşəliyev, H.Q. Qədirzadə və H.F. Səfərlinin təşkilatçılığı ilə həyata keçirilmişdir [1, s. 8]. Muzeyin başlıca funksiyası arxeoloji, etnoqrafik materialların və digər maddi-mədəniyyət nümunələrinin toplanması, mühafizəsi və gələcək nəsillərə çatdırmaqdan ibarətdir. Bu baxımdan, muzey 2 funksiyanı özündə ehtiva etməkdədir: maddi-mədəniyyət nümunələrinin mühafizəsi və mədəni irsimizin təbliği. Bu funksiyalar muzeydə tələbələrle keçirilən açıq dərslərlə, muzeyin məlumat-bələdçi kitabçasının hazırlanması, muzeyə yeni materiallar gətirilməsi və bununla da ziyarətçilərin artırılması vasitəsi ilə həyata keçirilməkdədir [1]. Ziyarətçilər içərisində orta məktəb şagirdindən başlamış, yüksək elmi dərəcəli şəxslərə, həmçinin sənəbi qonaqlara da rast gəlmək olur. Onlar burada Naxçıvanın qədim və zəngin tarixini, ardıcıl və sistemli şəkildə vərəqləmək imkanı qazanırlar. Bu mənada AMEA Naxçıvan Bölməsinin Arxeologiya və Etnoqrafiya muzeyi təkcə tariximizin, mədəniyyətimizin deyil, eyni zamanda mədəniyyətimizin də inkişaf dinamikasını nümayiş etdirmək kimi müqəddəs missiyanı yerinə yetirməkdədir.

Muzey Naxçıvan ərazisindən aşkar edilmiş maddi mədəniyyət nümunələrini mühafizə və təbliğ etməklə yanaşı arxeoloji materialların tədqiqində də mühüm rol oynayır. Muzeyin daxil olduğu şəbəkənin əməkdaşları 2017-2022-ci illərdə aparılmış arxeoloji qazıntılarda fəal iştirak etmişdir. Bu fəaliyyət özünü muzeyə daxil olan arxeoloji materialların qrafik təsvirlərinin hazırlanması və elmi dövriyyəyə daxil edilməsində də göstərir. Bu fəaliyyət hələlik AMEA NB Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutunda yaradılmış ekspedisiya ilə məhdudlaşsa da muzeyə ayrıca arxeoloji ekspedisiya ayrılması bu fəaliyyətin çərçivəsini genişləndirə bilər. Bu addım muzeyin Azərbaycanda muzey arxeologiyasının inkişafına özünəməxsus töhfə verməsini stimullaşdırma bilər.

Nəticə. Ümummillə lider Heydər Əliyevin elmə və mədəniyyətimizə göstərdiyi qayğı nəticəsində inkişaf etdirilən muzeylər təkcə milli-tarixi dəyərlərimizin mühafizə və təbliğ edilməsində deyil, həmçinin onların tədqiqində də mühüm rol oynamaqdadırlar. Bu sahədə tarix profilli muzeylər xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Onlardan biri olan MATM Azərbaycanda muzey arxeologiyasının formalaşmasının pionerlərindən olmuşdur. Bu sahənin Azərbaycanın digər bölgələrində də inkişaf etdirilməsi yazı-

yaqədərki tariximizin öyrənilməsində olduqca vacibdir. Azərbaycanın ən qədim bölgələrindən olan Naxçıvan diyarında bu sahənin inkişaf etdirilməsi baxımından AMEA NB Arxeologiya və Etnoqrafiya Muzeyi daha perspektivli sayıla bilər. Muzeyin əsasən arxeoloji materiallar əsasında formalaşdırılması onun bu sahədə ixtisaslaşmasına şərait yaratmışdır. Profilinə görə muxtar respublikada yeganə olan bu muzey Naxçıvanda muzey arxeologiyasının inkişafını və istiqamətlərini stimullaşdırıla bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Arxeologiya və Etnoqrafiya Muzeyi: Məlumat-bələdçi / Tərtib edən Z. Quliyeva. Naxçıvan: AMEA Naxçıvan Bölməsinin "Tusi" nəşriyyatı, 2017, 36 s.
2. Azərbaycan Dövlət Muzeyinin 1921-ci ilin iyununda Gəncə qəzasında apardığı kurqanların qazıntısı haqqında hesabat. AMEA-nın Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Elmi Arxiv, inv. № 36.
3. Cabbarov Ə. Heydər Əliyev və Naxçıvan tarixi məsələləri. Naxçıvan: Əcəmi NPB, 232 s.
4. Heydər Əliyev: deyilən söz yadıgərdir. Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi, 2011, 31 s.
5. Quliyeva Z. Muxtariyyət dövründə Naxçıvanda yaradılan muzeylər / Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətdir (04-05 iyul 2014-cü ildə keçirilmiş Beynəlxalq konfransın materialları). Naxçıvan, 2015, s. 300-305.
6. Quliyeva Z. Arxeologiya və Etnoqrafiya Muzeyi 10 ildə. "Kaspi" qəz., 2018, 12 iyun.
7. Quliyeva Z. Ümummilli lider Heydər Əliyevin xilaskarlıq missiyası Naxçıvandan başlanır. "Nuh yurdu" qəz., 2023, 13 yanvar, № 1 (951), s. 1.
8. Quluzadə N. Qarabağın daş dövrü maddi mədəni irsi muzey arxeologiyası müstəvisində (Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin nümunəsində) // Azərbaycan Arxeologiyası, 2001, c. 24, № 1, s. 31-48.
9. Rəhimov N. Naxçıvanda muzey işi tarixindən / Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi-2004: Elm toplusu. Bakı, 2004, s. 255-264.
10. Rəhimova M. Azərbaycan arxeologiya və etnoqrafiya elmlərinin inkişafında ulu öndər Heydər Əliyevin rolu / 2018-ci ildə Azərbaycanda aparılmış arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların yekunları. Elmi sessiyanın materialları. Bakı, 2019, s. 3-6.
11. Пудовкіна А.С. Музейна археологія Радянської України у 1920-х-першій половині 1930-х рр.: до постановки проблеми // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії, X., 2010. вип. 13, с. 206-214.
12. Яненко А.С. Музейная археологія советской України 1920-х-первой половины 1930-х гг.: этапы развития // Археологія і давня історія України; 36. наук. пр., Київ: ІА НАН України, 2012, вип. 9, с. 343-350.
13. Kərimova E. Azərbaycan Tarixi Muzeyinin ilk arxeoloji ekspedisiyaları // Mədəniyyət, 2018, № 1, s. 60-62.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: zeyneb.quliyeva.70@mail.ru

Zeynab Guliyeva

HEYDAR ALIYEV'S ROLE IN THE FORMATION OF MUSEUM ARCHEOLOGY IN AZERBAIJAN

The article highlights the concern of the national leader Heydar Aliyev for the science and culture of Azerbaijan on the example of museums. Some of these museums are of particular importance in terms of the formation of the field of museum archeology in Azerbaijan. The Museum of Archeology and Ethnography of the Nakhchivan branch of ANAS can contribute to the development of museum archeology in this country. As a result of the research, the directions of the museum's activities were determined and proposals were made for the upcoming tasks.

Keywords: *Heydar Aliyev, museums of Azerbaijan, Museum of Archeology and Ethnography, museum archeology*

Зейнаб Гулиева

РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В ФОРМИРОВАНИИ МУЗЕЙНОЙ АРХЕОЛОГИИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

В статье на примере музеев освещается забота общенационального лидера Гейдара Алиева о науке и культуре Азербайджана. Некоторые из этих музеев имеют особое значение с точки зрения формирования области музейной археологии в Азербайджане. Музей археологии и этнографии Нахчыванского отделения НАНА может внести свой вклад в становление музейной археологии в этой стране. В результате исследований были определены направления деятельности музея и внесены предложения по предстоящим задачам.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, музеи Азербайджана, Музей археологии и этнографии, музейная археология.